

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

CONSTITUTIONAL BASIS OF LEGAL RELATIONS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Насонов М.І., к.ю.н.

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних теоретико-методологічних проблем адміністративного права щодо конституційно-правового забезпечення правовідносин у сфері національної безпеки України.

На підставі аналізу норм Конституції України, законодавства України у сфері національної безпеки та юридичної літератури зроблено висновок, що окремі елементи правовідносин у сфері національної безпеки характеризуються певними особливостями, які зумовлені сферою їх виникнення. Суб'єктний склад правовідносин представлений органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами, а також спеціальними структурами, які відповідальні за безпеку та оборону.

Конституцією України покладено особливі обов'язки щодо забезпечення національної безпеки на державу в особі її органів, зокрема на Президента України як Верховного Головнокомандувача, Верховну Раду України (формування законодавчої бази) та Кабінет Міністрів України (виконавча функція).

Основним об'єктом правовідносин є національна безпека держави, яка включає захист державного суверенітету, територіальної цілісності, правопорядку, захист прав і свобод громадян, національні інтереси та національні цінності.

Особливістю об'єкта правовідносин є те, що залежно від виду національної безпеки, об'єкт правовідносин диференціюється на окремі види. Зміст правовідносин у сфері національної безпеки становлять права і обов'язки відповідних суб'єктів, які закріплені у Конституції України та деталізуються у чинному законодавстві.

Для правовідносин у сфері національної безпеки характерним є імперативність правового регулювання; пріоритет публічного інтересу над приватним з обов'язковим дотриманням балансу між публічними інтересами та особистими правами громадян; динамічний характер. З огляду на перспективи євроінтеграції та сучасний стан, адаптація конституційних норм до вимог міжнародного права, зокрема стандартів ЄС і НАТО, є пріоритетом для України, особливо у сфері національної безпеки і оборони.

Ключові слова: безпека, національна безпека, національні інтереси, Конституція України, конституційні засади, правовідносини.

The article is devoted to highlighting one of the actual theoretical and methodological problems of administrative law regarding the constitutional and legal provision of legal relations in the sphere of national security of Ukraine.

Based on the analysis of the norms of the Constitution of Ukraine, the legislation of Ukraine on national security and legal literature, it was concluded that certain elements of legal relations on national security are characterized by certain features. The subject composition of legal relations is represented by state authorities, local self-government bodies, citizens, as well as special structures responsible for security and defense.

The Constitution of Ukraine assigns special responsibilities for ensuring national security to the state in the person of its bodies, in particular to the President of Ukraine as the Supreme Commander, the Verkhovna Rada of Ukraine (formation of the legislative framework) and the Cabinet of Ministers of Ukraine (executive function).

The main object of legal relations is the national security of the state, which includes the protection of state sovereignty, territorial integrity, law and order, protection of the rights and freedoms of citizens, national interests and national values.

The peculiarity of the object of legal relations is that, depending on the type of national security, the object of legal relations is differentiated into separate types. The content of legal relations in the field of national security is the rights and obligations of the relevant subjects, which are enshrined in the Constitution of Ukraine and detailed in the current legislation.

Legal relations on national security are characterized by the imperative of legal regulation; the priority of the public interest over the private one with the mandatory observance of the balance between public interests and the personal rights of citizens; dynamic character. Given the prospects of European integration and the current state, the adaptation of constitutional norms to the requirements of international law, in particular EU and NATO standards, is a priority for Ukraine, especially in the field of national security and defense.

Key words: security, national security, national interests, the Constitution of Ukraine, constitutional principles, legal relations.

Актуальність теми. Сфера національної безпеки є однією з ключових для функціонування будь-якої держави, особливо в умовах глобальних загроз людству, таких як військові конфлікти, міжнародний тероризм, пандемії, інформаційні атаки та кіберзагрози, екологічні проблеми, ядерна небезпека, злочинність, неконтрольована міграція, етнічні і релігійні конфлікти, діяльність тоталітарних сект, тощо. Такі загрози завдають шкоди не лише конкретній країні, а й усьому європейському та міжнародному суспільству [1, с. 14]. Для України, яка перебуває у стані тривалої військової агресії зі сторони російської федерації та впроваджує комплексні реформи для членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, конституційні норми, що регулюють національну безпеку, мають першорядне значення. Адже конституційні основи правовідносин у сфері національної безпеки є ключовим елементом захисту державного суверенітету, забезпечення політичної, соціальної та економічної стабільності в Україні та захисту основних прав і свобод громадян в умовах сучасних викликів, що свідчить про актуальність даного дослідження. Важливість вивчення питання зумовлена також потребою забез-

печення належного балансу між захистом національних інтересів та правами громадян, особливо в умовах гібридної війни та інформаційних загроз.

Стан дослідження проблеми. Окремі правові проблеми забезпечення національної безпеки стали предметом досліджень відомих науковців у сфері безпекознавства, таких як В. Андрейцев, О. Андрійко, І. Арістова, А. Берлач, Ю. Битяк, Т. Білоус, В. Горбулін, Р. Калюжний, Т. Коломосць, В. Колпаков, А. Комзюк, В. Ліпкан, М. Левицька, О. Маначинський, В. Настюк, Н. Нижник, О. Пономаренко, Г. Рудько, М. Цурюпа, З. Чуйко та ін.

Джерельною базою для проведення дослідження стали Конституція України [2] та інші нормативно-правові акти у сфері забезпечення національної безпеки.

Метою статті є аналіз конституційних норм, які регулюють правовідносини у сфері національної безпеки, оцінка ефективності конституційного регулювання національної безпеки в контексті поточних викликів і міжнародних зобов'язань України та визначення шляхів удосконалення конституційних норм у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Правовідносини у сфері національної безпеки мають конституційно закріплені

характер, що свідчить про їх особливу значущість для державного ладу. Вони ґрунтуються на нормах Конституції України, зокрема на положеннях статей 1, 3, 16, 17, 18, 32, 92, 106 та інших статтях, які встановлюють загальні принципи захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки. Конституційні норми є першочерговими і мають найвищу юридичну силу, тому будь-які правовідносини у сфері національної безпеки повинні відповідати цим засадам. В навчальній літературі конституційно-правові норми визначають як встановлені, санкціоновані державою загальнообов'язкові правила поведінки, що регулюють суспільні відносини і складають однорідну групу. Їм притаманні загальні ознаки юридичних приписів, тобто вони регулюють суспільні відносини, встановлюють обов'язкові правила поведінки, містяться у правових актах держави; охороняються і забезпечуються при необхідності примусовою силою держави [3, с. 17]. В. Ф. Мелашенко звертає увагу, що конституційно-правові норми визначають поведінку учасників конституційно-правових відносин під час здійснення повновладдя народу України [4, с. 27], а Ю. М. Тодика зауважує, що вони спрямовані на охорону і регулювання державно-правових відносин, які реалізуються через права і обов'язки суб'єктів правовідносин [5, с. 24–25].

Конституційно-правові норми про національну безпеку деталізуються в чинному законодавстві України. На виконання норм Конституції України про національну безпеку, починаючи з 1997 року в Україні було прийнято Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України, затверджену Постановою Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР [6], Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV [7], Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [8] та інші. Зазначені нормативно-правові акти з часом було оновлено, деякі з них втратили чинність або діють у новій редакції. Так, основним нормативно-правовим актом у сфері забезпечення національної безпеки наразі є Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII [9], в якому визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функцій яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони.

В Законі України «Про національну безпеку України» (2018 р.), на відміну від Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.), відсутні окремі статті, які б визначали перелік суб'єктів правовідносин у сфері забезпечення національної безпеки. З аналізу змісту Конституції України та Закону України «Про національну безпеку України» (2018 р.) можна зробити висновок, що суб'єктний склад правовідносин у сфері забезпечення національної безпеки утворюють Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Розвідувальні органи України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, створені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян. При цьому, як стверджує О. А. Корнієвський, безумовно, держава є головним суб'єктом гарантування безпечного суспільного розвитку через здійснення політики, спрямованої на забезпечення стабільності та динамічного розвитку всього суспільства [10, с. 80].

Громадяни України, об'єднання громадян як суб'єкти правовідносин у сфері національної безпеки в спеціальній літературі розглядаються як громадянське суспільство [11], яке діє у сфері національної безпеки через відповідні інститути, взаємодіє з інститутами держави та бере участь у здійсненні демократичного контролю за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони [12, с. 88].

Тобто, суб'єктами правовідносин у сфері національної безпеки є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадяни (громадянське суспільство), а також спеціальні структури, відповідальні за безпеку і оборону.

Правовий статус зазначених суб'єктів визначено нормами Конституції України та окремими нормативно-правовими актами. Для прикладу, основні повноваження Президента України у сфері національної безпеки окреслено в ст. 102 та 106 Конституції України, згідно із якими Президент України як глава держави та Верховний Головнокомандувач, виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, а також є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

На Верховну Раду України як орган законодавчої влади покладено повноваження щодо формування законодавчої бази у сфері національної безпеки України, у тому числі визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 85 Конституції України).

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади (ст. 113 Конституції України) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю тощо (ст. 116 Конституції України).

Рада національної безпеки і оборони України здійснює контроль за сектором безпеки і оборони на підставі ст. 107 Конституції України у порядку і в межах компетенції, визначених Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України».

При визначенні об'єктів правовідносин у сфері забезпечення національної безпеки варто виходити із ст. ст. 3 Конституції України в якій зазначається, що в Україні найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. В юридичній літературі до основних об'єктів національної безпеки відносять такі: права і свободи громадян, духовні і матеріальні цінності суспільства, конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність держави [13, с. 98]. В ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) об'єктами національної безпеки було визначено людину і громадянина – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси та державу – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. Підтримуючи в цілому висвітлені підходи до об'єктів правовідносин у сфері забезпечення національної безпеки, вважаємо, що до них варто віднести національну безпеку, національні інтереси та національні цінності, загальний перелік яких закріплено як в Конституції

України так і в Законі України «Про національну безпеку України» (2018 р.), як інтегрований об'єкт правовідносин у сфері національної залежно від конкретного виду національної безпеки (воєнної, інформаційної, екологічної тощо), об'єкт правовідносин диференціюється на окремі види. Наприклад, у сфері забезпечення екологічної безпеки одним із об'єктів правовідносин виступає безпечно навколишнє середовище.

Конституційно-правові засади змісту правовідносин у сфері національної безпеки виражаються у закріпленні правомочностей суб'єктів національної безпеки.

Правовідносини у сфері національної безпеки носять імперативний характер, що означає їх детальне врегулювання і можливість прав окремих суб'єктів на користь загальної безпеки. Це включає введення воєнного чи надзвичайного стану, що тимчасово обмежує конституційні права громадян.

Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Відповідно до ст. 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

При цьому будь-які обмеження мають відповідати Конституції України та міжнародним стандартам, включаючи Європейську конвенцію з прав людини. Тобто, однією з особливостей є необхідність підтримання балансу між захистом національної безпеки та збереженням прав і свобод людини. Конституція України гарантує базові права людини і громадянина, однак вони можуть бути тимчасово обмежені у випадку надзвичайного або воєнного стану. Тобто, зазначеним відносинам притаманний пріоритет публічного інтересу над приватним. Це виражається у домінуванні захисту держави, громадського порядку та правопорядку над особистими правами і свободами громадян у критичних ситуаціях. Зважаючи на те, що загрози національній безпеці постійно змінюються, особ-

ливо в умовах війни, для України актуальним є адаптація конституційних норм до вимог міжнародного права, зокрема стандартів ЄС і НАТО, особливо у сфері безпеки.

Висновки. Таким чином, окремі елементи правовідносин у сфері національної безпеки характеризуються певними особливостями, які зумовлені сферою їх виникнення. Суб'єктний склад правовідносин представлений органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами, а також спеціальними структурами, які відповідальні за безпеку (Збройні сили України, СБУ, Національна гвардія, поліція та інші).

Конституцією України покладено особливі обов'язки щодо забезпечення безпеки на державу в особі її органів, зокрема на Президента України як Верховного Головнокомандувача, Верховну Раду України (формування законодавчої бази) та Кабінет Міністрів України (виконавча функція).

Основним об'єктом правовідносин є національна безпека держави, яка включає захист державного суверенітету, територіальної цілісності, правопорядку, захист прав і свобод громадян, національні інтереси та національні цінності.

Особливістю об'єкта правовідносин є те, що залежно від виду національної безпеки, об'єкт правовідносин диференціюється на окремі види. Зміст правовідносин у сфері національної безпеки становлять права і обов'язки відповідних суб'єктів, які закріплені у Конституції України та деталізуються у чинному законодавстві.

Для правовідносин у сфері національної безпеки характерним є імперативність правового регулювання; пріоритет публічного інтересу над приватним з обов'язковим дотриманням балансу між публічними інтересами та особистими правами громадян; динамічний характер, що зумовлює необхідність швидкої адаптації законодавства та дій суб'єктів безпеки до нових викликів (збройна агресія російської федерації проти України, кіберзлочинність, тероризм та ін.). З огляду на перспективи євроінтеграції та сучасний стан, адаптація конституційних норм до вимог міжнародного права, зокрема стандартів ЄС і НАТО, є пріоритетом для України, особливо у сфері національної безпеки і оборони.

ЛІТЕРАТУРА

1. Недбайло І. І. Глобальні загрози сучасного світу. *Глобальні тенденції сучасного світу: соціально-економічні та інформаційно-психологічні аспекти розвитку суспільства : матеріали тематичного «круглого столу» на обліково-фінансовому факультеті*, м. Миколаїв, 18 листопада 2021 року Миколаїв : МНАУ, 2021. С. 14-15.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. К: Алерта, 2011. 380 с
4. Конституційне право України. За ред. В.Ф.Погорілка. Київ: Наукова думка. 1999. С. 27-38.
5. Тодика Ю. М. Конституційне право України: галузь права, наука, навчальна дисципліна. Х., 1998. 292 с.
6. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287. *Офіційний вісник України*. 2015. № 43. Стор. 14. Ст. 1353.
9. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19>
10. Корнієвський О.А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки України: дис. д. політ. н.: 23.00.02. К., 2011. 415 с.
11. Стучинська Н. П. Громадянське суспільство як суб'єкт забезпечення економічної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 10. 2015. <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=912>
12. Богуцький П.П. Поняття та ознаки права національної безпеки України. *Інформація і право*. № 3(26). 2018. С. 84-93.
13. Чижов Д. А. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2021. № 4 (74). С. 96-101.